

Ernest Germain (Mandel)

Ekonomiska problem under övergångsperioden

Den sovjetiska byråkratin i spegeln av Stalins senaste verk

november 1952

Ur *Fourth International*, [Vol.13, No.6](#), November-December 1952, s 179-192.

[En analys av Stalins skrift [Socialismens ekonomiska problem i SSRU](#)]

”Den största svagheten i den vetenskapliga verksamheten inom det ekonomiska området är avsaknaden av en systematisk linje om socialismens politiska ekonomi.” Detta uttalande gjordes vid det utökade mötet i oktober 1948 vid Sovjetunionens vetenskapsakademis ekonomiska instituts Vetenskapsråd av K. Ostrovitianov, huvudrapportör och en av de framstående sovjetiska teoretikerna. Det pekar på en av de största ideologiska svårigheterna som den sovjetiska byråkratin står inför under sina försök att sammanfatta sin egen dagliga praxis i en generaliserad teoretisk form.

Omfattningen av dessa svårigheter framgår av att all undervisning i politisk ekonomi har förbjudits vid sovjetiska universitet (Leontiev: ”*La pensée économique et l’enseignement politique en USSR*”, i *Cahiers de l’Economie soviétique* nr 4, april–juli 1946, s. 10).

I ett land där ledarna hävdar att de svär endast vid namnet på författaren till *Kapitalet*, och där alla kreativa ansträngningar är koncentrerade till det ekonomiska området; i ett land som förkunnar för hela världen att dess ekonomiska framgångar främst beror på tillämpningen av en vetenskaplig lära om politisk ekonomi – i detta land har undervisningen i politisk ekonomi vid universiteten i årtal lidit av bristen på en tillfredsställande lärobok i politisk ekonomi! Detta är ett av de mest slående exemplen på motsättningarna i det sovjetiska samhället idag.

De sovjetiska ledarna insåg farorna med en sådan situation – framför allt faran att de mest begåvade unga kommunisterna i Sovjetunionen skulle försöka skapa ett sammanhängande system för politisk ekonomi baserat på de marxistiska klassikerna. De har inlett ett arbete för att formulera en ”ortodox” uppfattning om de teoretiska problemen i den sovjetiska ekonomin.

En inledande diskussion i detta syfte organiserades under åren 1939–1943. Den resulterade i en liten handbok i politisk ekonomi som inte behandlade Sovjetunionens ekonomiska frågor, och en kollektiv artikel om några av de kontroversiella frågorna som redigerades av en grupp ekonomer under ledning av A. Leontiev.

En andra diskussion ägde rum 1947–1948. Denna diskussion, som initierades av kritiken mot ett verk av Eugene Varga, utvidgades snabbt till att omfatta de ekonomiska problemen i det sovjetiska samhället. Flera skrifter av K. Ostrovitianov tycks ha varit de viktigaste resultaten av dessa debatter. N. Voznesenskij’s *Sovjetunionens krigsekonomi under det patriotiska kriget*,* en bok som innehåller många hänvisningar till de teoretiska frågorna om den sovjetiska ekonomin, ansågs vara en av de viktigaste källorna till de sanningar som avslöjades under denna period. Tyvärr försvann författaren under tiden spårlöst. Förlägenheten växte bland sovjetiska ekonomer i deras sökande efter ofelbara auktoriteter.

En tredje diskussion fördes 1951–52. Den resulterade i ett utkast till en handbok som lämnades in till centralkommittén för det ryska kommunistpartiet. Stalins verk *Socialismens ekonomiska problem i SSRU* består av kommentarer till detta utkast och till den kritik han

* [Finns i engelsk översättning: *War Economy of the U.S.S.R. in the Period of the Patriotic War* (Moskva 1948)]

mötte från flera officiella sovjetiska teoretiker. Stalins verk öppnar inte utan avslutar diskussionen. Som alltid i teoretiska kontroverser föredrog Stalin att tåga i åratals och överlåta initiativet i debatterna till mindre gudar. Sfinxen talade först när diskussionen redan hade lett till mer eller mindre tydliga idéer.

Det finns tre huvudsakliga källor till de svårigheter som byråkratin möter när den formulerar en sammanhängande teoretisk uppfattning om den sovjetiska ekonomin. För det första *motsättningen mellan den sovjetiska verkligheten och marxistiska normer för kommunistisk politik*. Denna motsättning tvingar de stalinistiska teoretikerna till oändliga mentala akrobatiska övningar för att de ska kunna hävda att de är både ortodoxa marxister och ovillkorliga försvarare av alla nuvarande fenomen i den sovjetiska ekonomin.

Sedan *motsägelserna mellan å ena sidan stalinismens grundläggande teser och å andra sidan den sovjetiska verkligheten samt den marxistiska teorin*. Denna andra motsättning förstärker och framhäver den första. Detta tvingar de stalinistiska teoretikerna att proklamera socialismens slutliga seger i Sovjetunionen och möjligheten att fullständigt uppbygga ett kommunistiskt samhälle i ett land, trots Marx' skrifter och de observerbara fakta i Sovjetunionen.

Slutligen *motsättningen mellan den pragmatiska karaktären hos byråkratins ekonomiska politik och nödvändigheten att rättfärdiga den i efterhand i den teoretiska sfären*. Denna motsättning ställer ständigt stalinistiska teorier inför nya problem som är ett resultat av den snabba utvecklingen av ekonomin, men som "dock var oförutsedda", just på grund av den pragmatiska karaktären hos det stalinistiska tänkandet.

Detta är de svårigheter som Stalin försökte lösa i sitt nya verk. En analys av detta verk visar att lösningen inte var framgångsrik. Ovan nämnda motsättningar fortsätter att bryta igenom och utgör den väsentliga nyckeln till förståelsen av Stalins dokument.

Varuproduktion under övergångsepoken

Varor är produkter av mänskligt arbete som inte är avsedda för producenternas direkta konsumtion utan för utbyte. I mänsklighetens historia står varuproduktionen i motsats till produktionen av bruksvärden. Den förstnämnda produceras för marknaden, den senare för producenternas direkta bruk. Varuproduktionen uppstår i ett samhälle som huvudsakligen producerar bruksvärden. Den sprider sig alltmer tills den under den kapitalistiska produktionen blir allmän. Därefter försvinner den under en historisk period efter avskaffandet av den kapitalistiska produktionsformen.

Stalin upprepar bara grundläggande idéer som hundra gånger framförts i marxismens klassiker när han skiljer mellan egentlig varuproduktion och *kapitalistisk* varuproduktion. Varuproduktionen uppstår i periferin av det ekonomiska livet (lyxartiklar) och sprider sig sedan till hantverks- och jordbruksprodukter för löpande konsumtion. Det är bara den *kapitalistiska* varuproduktionsformen som *blir allmän* genom att omvandla *alla produktionsmedel och all arbetskraft till varor*.

Avskaffandet av den kapitalistiska produktionsformen kräver att samhället tillskansar sig produktionsmedlen. Under övergångsperioden mellan kapitalism och socialism upphör produktionsmedlen att vara varor. Området för produktion och cirkulation av varor är således *begränsat* jämfört med det kapitalistiska samhället. Det är i huvudsak begränsat till konsumtionsmedel. Samtidigt *utvidgas* produktionen och cirkulationen av dessa konsumtionsmedel som varor enormt under övergångsperioden, vilket Trotskij förklarade i detalj tjugo år före Stalins briljanta upptäckter. Tillväxten av jordbruksproduktionen, begränsningen av bondens produktion till familjens bruk, utvecklingen av bondens behov – alla dessa fenomen av ekonomisk och civilisatorisk utveckling dagen efter den socialistiska

revolutionen medför inte en begränsning utan en expansion av cirkulationen av konsumtionsmedel, jordbruks- och industriprodukter, som varor.

Detta är välkända sanningar, och Stalin står på fast mark så länge han inte förkastar dem. Frågan blir knivig när det gäller att fastställa *villkoren för bortfallet* av produktion och cirkulation av varor under övergångsperioden.

När det kommer till kritan är varuproduktionen ett resultat av utvecklingen av arbetsdelningen och den relativa ökningen av produktivkrafterna som denna arbetsdelning medför. Den föregås av en epok av *allmän fattigdom*, där den begränsade produktionen och konsumtionen av bruksvärden baseras på ett absolut minimum av mänskliga behov och på den låga sociala produktiviteten i arbetet. Fördelningen av varor sker i form av en *ransonering av fattigdom*.

I och med att varuproduktionen utvecklas och sedan blir allmän så utvecklas också människans behov. De är inte längre begränsade till arbetsprodukterna från varje liten producentgemenskap. För att tillfredsställa dessa behov krävs då arbetsprodukter från producenter över hela världen. Denna generalisering av varuproduktionen motsvaras av enorm ökning av produktivkrafterna. Men samtidigt sker denna ökning inom ramen för ett *antagonistiskt* samhälle som i högsta grad begränsar producenternas konsumtionskraft. I själva verket är motsättningen mellan begränsade inkomster och producenternas växande behov den väsentliga mekanism som driver proletärerna in i den ekonomiska klasskampen för att öka sin andel av produkten av sitt arbete.

Avskaffandet av den kapitalistiska produktionsformen minskar inte omedelbart denna motsättning, utan börjar med att framhäva den. Den socialistiska revolutionens seger innebär i första hand att miljoner (på världsskalan hundratals miljoner) proletärer och fattiga bönder blir medvetna om nya behov. Detta är ett mycket progressivt resultat av utvecklingen av medvetandet om deras egen makt och deras egen mänskliga värdighet. Men i de flesta länder – och särskilt i Sovjetunionen – är produktivkrafterna inte omedelbart lämpade, inte ens efter en relativt kort tid, för att tillfredsställa dessa plötsligt mångdubblade sociala behov. Det är därför omöjligt att fördela konsumtionsvaror i enlighet med konsumenternas behov. Hur kan då denna fördelning genomföras?

Man skulle kunna tänka sig att alla producerade varor samlas i ett centralt lager och fördelas mer eller mindre jämnt mellan alla konsumenter, i proportion till det arbete som var och en utför för samhället. På så sätt skulle alla få en fast mängd bruksvärden. Ett sådant system, som i själva verket är en återgång till "ransonering av fattigdom", skulle stöta på två stora hinder. Genom att försöka ignorera att den samtida människans behov är olikartade och allmänna skulle det snabbt uppstå en "svart marknad" där utbytet av "ransoneringskort", sedan konsumtionsvaror och slutligen råvaror och arbetsredskap skulle återuppstå, och alla skulle försöka utnyttja situationen med *allmän brist* till sin egen fördel. Kort sagt skulle detta under liknande sociala förhållanden innebära en återupprepning av den småskaliga varuproduktionens de inledande utvecklingsprocesser och det privata kapitalets första former. Genom att försöka ignorera människans *partiska* inställning till problemen på arbetsmarknaden, som är ett resultat av århundraden av fattigdom och exploatering, skulle ett sådant distributionssystem snabbt göra producenterna ointresserade av den statliga industrin och de skulle rikta sin produktiva energi mot "parallella" produktionssektorer. Efter att ha kastats ut genom dörren skulle varuproduktionen återvända genom fönstret.

En sådan utveckling kan endast undvikas om ett *system med objektiv ekvivalens* etableras mellan alla konsumentprodukter, vilket gör det möjligt för varje producent att fördela sin inkomst efter sina olika individuella behov. Samtidigt krävs det att ett system med *objektiv ekvivalens* etableras mellan det arbete som varje producent utför för samhället och det arbete som han får i utbyte i form av konsumtionsvaror. Ett sådant ekvivalenssystem, som *baseras*

på utbyte av arbetskraft mot en obestämd mängd konsumtionsvaror och styrs av ett objektiva kriterium, är just ett system för varucirkulation. Ekonomin måste underkasta sig spelreglerna för utbud och efterfrågan – priser och löner – för att styra distributionen av konsumtionsvaror, eftersom allas efterfrågan ännu inte kan tillgodoses.

I verkligheten är det i mänsklighetens historia endast tre stora distributionssystem som är möjliga:

1. Fördelning av bruksvärden baserad på ett system för ransonering av fattigdom. För att detta system ska fungera adekvat förutsätter det ett extremt begränsat antal behov som motsvarar arbetets låga produktivitet.
2. Fördelning av bytesvärden baserad på produktion av varor. För att detta system ska fungera adekvat förutsätter det en minimumnivå av social arbetsdelning, utveckling av arbetets produktivitet samt differentiering och generalisering av behov.
3. Fördelning av bruksvärden i enlighet med konsumenternas behov. Detta system förutsätter en utvecklingsnivå av produktivkrafterna som möjliggör produktion av ett överflöd av konsumtionsvaror som motsvarar de olikartade och allmänna mänskliga behoven.

Varuproduktionens borttynande

Alla dessa verkliga problem har helt försvunnit i Stalins avhandling. Stalin tvingas utgå från definitionen av det sovjetiska samhället som ett socialistiskt samhälle och underskatta, om inte helt dölja, den uppenbara motsättning som fortsätter att existera i Sovjetunionen mellan konsumenternas behov och den mängd konsumtionsvaror som produceras för att tillfredsställa dem, och söker orsaken till att varuproduktionen överlever i Sovjetunionen i det faktum att det finns två olika sektorer i den sovjetiska ekonomin: den statliga industrin och kollektivjordbruket. Stalin bryter mot sitt eget påstående att de ekonomiska lagarna ”för socialismen” (under övergångsperioden) liksom alla objektiva lagar är oberoende av människans vilja, och förklarar att det finns varuproduktion i Sovjetunionen så här:

Men kollektivjordbruken vill inte avyttra sina produkter annat än i form av varor ... Andra ekonomiska förbindelser med staden än varumässiga ... accepterar kollektivbruken för närvarande inte.

Men varför ”accepterar” inte kollektivjordbruken någon annan metod för att avyttra sina produkter än att sälja dem på marknaden? Uppenbarligen för att de inte skulle få ett överflöd av industriprodukter från staden. Om de fritt kunde utnyttja ett obegränsat lager av industriella konsumtionsvaror – och denna möjlighet är i stort sett oberoende av kollektivjordbrukssektorns försörjning – skulle de säkert inte vara så ivriga att ”sälja” sina produkter delvis till staten, delvis på kollektivjordbruksmarknaden, delvis på den ”fria” marknaden, oavsett de höga ”allmänna omkostnader” som ett sådant distributionssystem medför för dem. Produktion och cirkulation av varor existerar eftersom det råder brist på konsumtionsvaror och eftersom ”kollektivjordbrukssektorn” har formen av en distinkt ekonomisk sektor som försvarar sina egna ekonomiska intressen. Stalin blandar därför ihop orsak och verkan när han skriver:

Kamrat Jarosjenko förstår inte, att man inte kan uppnå vare sig ett produktöverflöd som kan täcka samhällets alla behov eller övergång till formeln ”åt envar efter hans behov”, om man låter sådana ekonomiska fakta som kollektivbruks- och gruppegendom samt varucirkulation m. m. förbli i kraft.

Det vore mer än berättigat att säga att Stalin inte förstår att ekonomiska fakta som varucirkulationen och utan tvekan även kollektivjordbrukets egendom inte kan ”elimineras”

så länge som det inte produceras ett överflöd av konsumtionsvaror som kan täcka alla samhällets behov.

Mot bakgrund av ovanstående resonemang har man flera gånger åberopat det faktum att de marxistiska mästarna många gånger har upprepat att med elimineringen av den kapitalistiska produktionsformen skulle även varuproduktionen elimineras. Det är intressant att notera att trots den marxistiska ortodoxi som Stalin försöker förmedla, hänvisar han knappt till Marx och Engels i denna fråga och bemöter inte dessa invändningar. Ändå var de först med att ta upp problemet med den *materiella basen* för varornas borttynande.

Marx skriver om den *första fasen* av det kommunistiska samhället i sin *Kritik av Gotha-programmet*:

Inom det kooperativa samhället, grundat på gemensam rätt till produktionsmedlen, utbyter producenterna inte sina varor. Lika lite uppträder här det i produkterna nedlagda arbetet som dessa produkters värde...

Engels skriver om samma ämne i *Anti-Dühring*:

I och med att samhället tar produktionsmedlen i besittning upphör varuproduktionen och därmed produktens herravälde över producenterna.

I själva verket tänker de marxistiska mästarna här på den socialistiska revolution som äger rum i länder där kapitalismen har nått sin högsta utveckling (som dagens USA) och där utvecklingen av produktivkrafterna skulle göra det möjligt att tillfredsställa producenternas grundläggande behov och eliminera varuproduktionen, det vill säga om endast *nationella* behov beaktades. Men i den nuvarande imperialismens epok är *förutsättningen* för denna *optimala* utveckling av kapitalismen i vissa länder en "underutveckling", stagnation av produktivkrafterna i resten av världen. För att bryta sig ur denna stagnation är proletariatet i andra länder tvunget att påbörja omvälvningen av kapitalismen och uppbyggnaden av socialismen under förhållanden där obalansen mellan behoven och förmågan att tillfredsställa dem fortfarande är mycket stor. Avskaffandet av varuproduktionen i dessa länder kolliderar således med detta objektiva hinder.

Låt oss tillägga att Marx, i sin extraordinära klarsynthet, tycks ha förutsett sådana eventualiteter när han i *Kapitalet* [band 1] skrev i avsnittet *Varufetischismen*:

Låt oss slutligen ... föreställa oss ett förbund av fria människor, som arbetar med gemensamma produktionsmedel ... Förbundets totalprodukt är en samhällelig produkt. En del av denna produkt användes på nytt som produktionsmedel och förblir samhällelig, medan en annan del förbrukas som livsmedel av förbundets medlemmar. Den måste därför fördelas mellan dem. Arten av denna fördelning kommer att växla med själva den samhälleliga produktionsorganismens speciella art och producenternas motsvarande historiska utvecklingsnivå. (Kapitalet, [Varans fetischkaraktär och dess hemlighet](#) – min kursivering, E.G.)

Det är faktiskt inte fel att ange de tre stadier som fördelningssättet kommer att genomgå efter den socialistiska revolutionen:

1. Fortsatt produktion av varor under hela den första övergångsperioden.
2. När produktivkrafterna är tillräckligt utvecklade, övergår man till fördelning av bruksvärden i proportion till arbete, vilket är resten av kommunismens första fas.
3. När människornas sociala medvetande är tillräckligt utvecklat efter att klasserna och staten har förtvinat och på grundval av ett etablerat överflöd, övergår man under kommunismens andra fas till formeln: "Till var och en efter hans behov, från var och en efter hans förmåga".

Värdelagen är först och främst bara ett uttryck för ett objektiva kriterium enligt vilket varor byts mot varandra. Detta kriterium är den mängd samhälleligt nödvändigt arbete som de förkroppsligar. När det finns produktion och cirkulation av varor, antingen i begränsade sektorer av ekonomin eller i hela ekonomin i ett givet samhälle, är värdelagen mer eller mindre allmänt tillämplig, det vill säga när det gäller att reglera utbytet.

Men värdelagen tillämpas på olika sätt *i enlighet med de produktionsförhållanden* under vilka de varor som är involverade i regleringen av utbytet produceras.

Under *småskalig varuproduktion* är producenten i allmänhet ägare till sina produktionsmedel. I allmänhet har arbetskraften inte blivit en vara. Vinsten spelar endast en underordnad roll i det ekonomiska livet. Det finns få svängningar i den genomsnittliga arbetsproduktiviteten. Värdelagen gäller därför här *direkt*. Varor byts i allmänhet mot varandra i proportion till den mängd arbete (levande och dött) som deras produktion faktiskt krävde.

Under *kapitalistisk produktion* har produktionsmedlen och arbetskraften blivit varor. Att realisera och kapitalisera vinsten har blivit den viktigaste drivkraften i det ekonomiska livet. Värdelagen gäller inte längre direkt utan *indirekt* genom konkurrensen mellan varor och kapital. Denna konkurrens orsakar en ständig fluktuation i den genomsnittliga produktivitetens nivå. Huruvida en vara förkroppsligar *socialt nödvändig* tid kan endast avgöras *i efterhand* beroende på om dess försäljning ger dess ägare en *genomsnittlig vinst* eller inte. Summan av produktionskostnaderna är lika med summan av värdet på de producerade varorna, men produktionskostnaden för varje enskild vara motsvarar inte längre dess individuella värde. Den bestäms av den del av det totala samhällskapitalet som måste sättas i rörelse för att producera denna vara. *Bildandet av den genomsnittliga vinstnivån* är den *indirekta mekanism* genom vilken värdelagen verkar i det kapitalistiska samhället.

I *övergångssamhället* mellan kapitalism och socialism har produktionsmedlen tillskansats av samhället och upphör att vara varor. Värdelagen är fortfarande verksam, men nu på ett indirekt sätt. Summan av "nettokostnaderna" för alla varor är lika med summan av det värde som produceras och behålls av producenterna. Men *fördelningen* av detta totala värde mellan de olika produktkategorierna bestäms inte av bildandet av den genomsnittliga vinstnivån, utan av *planens mål*. Om denna plan föreskriver en ökning av produktionen av maskiner "till varje pris", innebär det att endast de maskiner som produceras under de minst lönsamma förhållandena förkroppsligar det samhälleligt nödvändiga arbetet. Detta medför en omfördelning av resurser och inkomster mellan de olika sektorerna genom värdelagens verkan.

Å andra sidan bestämmer värdelagen inte bara det objektiva kriterium enligt vilket varuutbytet sker. I det kapitalistiska samhället bestämmer den också fördelningen av produktionsresurserna mellan de olika sektorerna i ekonomin – eftersom denna fördelning är ett resultat av varucirkulationen. Den bestämmer fördelningen av den totala samhällsprodukten i en nödvändig produkt, som tilldelas producenterna, och överskottsprodukten, där den nödvändiga produkten är kapitalisternas köpeskillning för arbetskraften.

I övergångssamhället fördelar planen de tillgängliga materiella och mänskliga resurserna mellan de olika sektorerna. Men den kan inte göra det godtyckligt. Den är tvungen att fördela en strikt fastställd värdemassa. En ökning av den andel som tilldelas en sektor leder omedelbart till en minskning av den andel som tilldelas en annan sektor. På samma sätt bestämmer fastställandet av den del av den sociala produktionen som ska *ackumuleras* (i ordets vidaste bemärkelse) på ett adekvat sätt den del av denna produktion som är tillgänglig för *konsumtion* av producenterna.

Inför alla dessa komplexa problem undviker Stalin de flesta svårigheterna och tar sin tillflykt till enklare frågor. Hans svar på dessa är inte mindre otydliga.

Värdelagen i Sovjetunionen

Stalin utgår från det erkända faktumet att konsumtionsmedlen i Sovjetunionen är varor. Värdelagen bestämmer därför värdet på dessa varor. Men omedelbart följer ett förbehåll: ”I verkligheten är värdelagens verkningssfär under vårt ekonomiska system strängt begränsad.”

Vad är då denna sfär? ”Det råder intet tvivel om att frånvaron av privat ägande av produktionsmedlen samt produktionsmedlens överföring i samhällets ägo i stad och på land inte kan undgå att inskränka värdelagens verkningssfär och graden av dess inverkan på produktionen.”

Om Stalin bara menar att produktionsmedlen inte längre är varor, och därför inte byts ut, och att värdelagen *a fortiori* inte kan reglera dessa icke-existerande ”utbyten”, så uttrycker han bara en enkel självklarhet, och vi kan inte annat än instämma fullständigt i en sådan banal sanning.

Men hans slutsatser går mycket längre. Stalin förklarar i sitt svar till A.I. Notkin

att område förlorar egenskapen av varor, upphör att vara varor, försvinner ur värdelagens verkningssfär och bevarar [endast] den yttre formen av varor (kalkylering o. d.).

Dessa yttre skal fylls med ett ”nytt innehåll” som har ”förändrats radikalt för att anpassas till kraven på utvecklingen av den nationella ekonomin, den socialistiska ekonomin”.

Han framför denna åsikt genom att säga följande om priserna på jordbruksråvaror:

För det första är priserna på lantbruksråvaror hos oss fasta, fixerade genom en plan och inte ”fria”. För det andra bestäms omfattningen av produktionen av lantbruksråvaror inte spontant ... utan av en plan... Det kan således inte förnekas, att värdelagen påverkar prisbildningen på lantbruksråvaror, att den utgör en av faktorerna härvid. Men ännu mindre kan det förnekas, att denna påverkan inte är och inte kan vara reglerande.

Det är uppenbart att produktionsmedlen, inklusive jordbruksråvaror, som inte längre är varor, endast behåller varornas *yttre form* – en värdeberäkning i pengar¹ – och att deras *sociala innehåll* har förändrats. Men efter att ha formulerat de korrekta premisserna drar Stalin en helt obefogad slutsats av dem: *denna förändring av det sociala innehållet modifierar den kvantitativa bestämningen av formen!* För i slutändan har *summan av priserna* ingenting att göra med det sociala innehållet. Den hör i slutändan hemma i redovisningen av de sociala utgifterna i arbete. Att säga att produktionsmedlen i Sovjetunionen har behållit ”den yttre formen av varor kalkylering o. d.)” betyder att redovisningen av de sociala utgifterna i arbete fortfarande inte sker direkt i arbetstimmar utan indirekt i värde. Och att förneka att *storleken* på dessa utgifter bestäms av utgifterna i arbete (av värdelagen) bevisar inte den sovjetiska ekonomins annorlunda sociala karaktär. *Det kastar teorin om arbetsvärdet överbord till förmån för andra värdeteorier.*

Å andra sidan förväxlar Stalin värdelagens *blinda spel* – som bara är den *särskilda* formen av denna lag i en viss typ av samhälle – med värdelagens reglerande spel *i sin mest allmänna form*: utbyte av lika stora mängder arbete (dött och levande). Den första formen har naturligtvis eliminerats i Sovjetunionen på grund av planeringen, men den andra formen har

¹ Dessutom är det karakteristiskt att medan *sedlar* används för utbetalning av löner och cirkulation av konsumtionsvaror i Sovjetunionen, kräver hela cirkulationen av produktionsvaror – bortsett från stölder, missbruk etc. – ingen utgivning av papperspengar, utan sker som en skriftlig transaktion i bankerna. Det är endast *nominella pengar* som är inblandade.

inte på något sätt ”eliminerats” och kan knappast elimineras genom människors vilja, som Stalin själv förklarade i början av sitt verk.

Allt detta blir tydligt när vi betraktar följande stycke:

Fullständigt oriktigt är också påståendet att värdelagen under vårt nuvarande ekonomiska system ... skulle reglera ”proportionerna” för arbetets fördelning mellan de olika produktionsgrenarna. Om detta vore riktigt, så är det obegripligt varför man inte hos oss med alla medel utvecklar den lätta industrin, såsom varande den mest räntabla, och inte ger den prioritet framför den tunga industrin, som ofta är mindre räntabel och ibland t. o. m. fullständigt oräntabel?

Det är uppenbart att Stalin *här förväxlar ”värdelagen”* i dess mest allmänna bemärkelse med *den kapitalistiska formen av denna lag, lagen om den genomsnittliga vinstnivån*. Det faktum att olönsamma företag kan utvecklas och blomstra i Sovjetunionen bevisar utan tvekan att lagen om den genomsnittliga vinstnivån inte längre fungerar. Men det visar på inget sätt att ”värdelagens” verkan har eliminerats under fördelningen av mänskliga och materiella resurser mellan de olika grenarna av den sovjetiska ekonomin.

Vad betyder egentligen begreppen ”räntabla” och ”oräntabla” företag? De betyder bara att den mängd samhällsnödvändigt arbete som ingår i de produkter ett företag tillhandahåller samhället *jämförs* med den mängd arbete som faktiskt har lagts ned i produktionsprocessen (som företaget har fått från samhället). Om den första mängden överstiger den andra är företaget mycket lönsamt. Den initiala lönsamhetspunkten är jämvikt mellan de två mängderna. Om den andra överstiger den första – på grund av slöseri med råvaror, att maskiner står stilla och ökar de allmänna omkostnaderna, överdrivna administrativa utgifter, för låg arbetsproduktivitet etc. – är företaget olönsamt. Den principiella lönsamheten bestäms alltså av en *beräkning som baseras på värdelagen!*

Om de ledande organen inom ekonomin anser det nödvändigt att hålla olönsamma fabriker i drift, är de skyldiga att pumpa in mer värde i dessa företag än de får från dem. Men det är – med tanke på att den totala summan av värden som samhället förfogar över inte förändras av sådana förändringar i fördelningen – bara möjligt om andra företag i gengäld får mindre värde från samhället än de har gett det. Planen omfördelar till exempel samhällets resurser till förmån för tung industri och till nackdel för lätt industri. Men denna omfördelning sätter omedelbart igång mekanismen i ”värdelagen”, det vill säga den orsakar automatiskt en ny uppdelning av produktionen mellan de två sektorerna, motsvarande den nya uppdelningen av produktionsresurserna. Planen kan alltså *förändra de villkor under vilka värdelagen verkar*. Från att ha varit blinda villkor under kapitalismen blir de socialt förändringsbara villkor. Men detta kan inte hindra att lagen själv fortsätter att verka så länge varuproduktionen består i konsumtionsvarusektorn, så länge priset på arbetskraft bestäms utifrån detta, med resultatet att ”priset” på alla produkter beräknas som värden.

I själva verket har Stalins teoretiska förvirring sitt ursprung i ett faktum i den sovjetiska ekonomin: *det dubbla prissystemet*. I princip bör *inköpspriserna* /självkostnadspriserna/ beräknas som ”reala priser”, det vill säga på grundval av produktens faktiska värde. *Försäljningspriserna* fastställs genom att till inköpspriserna/självkostnadspriserna/ addera en ”vinst” och en ”omsättningsskatt” som fastställs av regeringen för varje produkt, vilket är den huvudsakliga finansiella källan till ackumulering och improduktiva utgifter (rustning). Men försäljningspriserna på råvaror ingår i inköpspriset för färdiga produkter. Försäljningspriset på maskiner blir i sin tur en del av inköpspriset för råvaror. På detta sätt blir hela prissystemet artificiellt och godtyckligt, och det är extremt svårt, även för de ledande organen, att uppskatta företagens *verkliga* lönsamhet – det vill säga utan att ta hänsyn till artificiella priser. Detta utgör en viktig faktor för anarki och inflation i den sovjetiska ekonomin, som elimineras mycket långsamt. Samtidigt utgör det en viktig stimulans för byråkraterna att befria sig från

all kontroll, inklusive, som Trotskij sa, kontrollen av värdelagen. Stalin är tvungen att bekämpa de mest överdrivna yttringarna av byråkratisk godtycklighet när priserna fastställs. Till exempel fördömer han det absurda fastställandet av priset på bomull genom att relatera det till priset på vete. Men han kan inte angripa roten till det onda som ligger i hela det artificiella prissystemet, som är avsett mer att dölja den ekonomiska verkligheten än att uttrycka den. Hans ”marxism” förblir fånge i Sovjetunionens byråkratiska förvaltning.

Slutligen är Stalin diskret tyst om de stalinistiska teoretikernas svåraste problem, nämligen att på grundval av värdelagen förklara de enorma inkomstskillnaderna i Sovjetunionen. Det är just på detta område som dessa teoretiker på det mest fräcka sättet har reviderat den marxistiska teorin, och särskilt arbetsvärdeteorin, genom att förklara att den individuella ersättningen baserades på den *sociala nyttan* av de tjänster som varje sovjetmedborgare utförde. Stalin lyfter inte på denna slöja. Men om vi tränger in i djupet av hans prisformel, att priserna bestäms av ”nödvändigheterna för den nationella ekonomins utveckling”, finner vi mycket tydliga bevis för samma värdeteori baserad på nytta. I själva verket samsas frön till de tre värdeteorier i hans bok: arbetsvärdeteorin, teorin om värde bestämt av samhällelig nytta (det vill säga bruksvärde) och den vulgära och eklektiska teorin som kombinerar effekterna av arbetsvärdelagen med effekterna av ”samhällelig nytta”.

Proportionalitet mellan produktionsgrenar i övergångsepokens ekonomi

I sitt svar till Jarosjenko citerar Stalin ett viktigt stycke från Marx och överför element från hans reproduktionsscheman till det postkapitalistiska samhället. I praktiken fastställer Marx' reproduktionsscheman, i den yttre formen av varu- och kapitalistisk produktion, *villkor för jämvikt* mellan produktion och konsumtion *för alla samhällen* fram till kommunismens andra fas. Den enklaste av dessa villkor kan formuleras på följande sätt: för att ett samhälle ska kunna upprätthålla en given nivå av socialt välstånd måste en del av det sociala arbetet ägnas åt förnyelse och reproduktion av arbetsredskapen, och denna del måste vara minst lika stor som den mängd död arbetskraft som förbrukas i den aktuella produktionsprocessen. Denna lag kan också formuleras på ett annat sätt: för att ett samhälle ska kunna upprätthålla sin nivå av socialt välstånd är det nödvändigt att den mängd arbete som har kristalliserats i medel för uppehållet som samhället ställer till förfogande för alla som är engagerade i produktionen av dessa medel inte är större än den mängd arbete, kristalliserad som arbetsredskap, som det får tillbaka från dem för att producera medlen för uppehållet.

Dessa lagar behåller sin fulla giltighet i övergångssamhället mellan kapitalism och socialism. Värdet av de produktionsmedel som ska tillhandahållas konsumtionsvaruindustrin (inklusive det som behövs för att öka produktionen) bör vara lika med värdet av de konsumtionsvaror som arbetarna och arbetsledarna som är anställda i produktionsmedelsindustrin kan köpa med sina penninginkomster (detta inkluderar ytterligare arbetare som anställts under expansionen av denna industri).² Dessutom är detta bara ett av de proportionella förhållanden som planen bör sträva efter att upprätta och upprätthålla för att undvika ekonomiska störningar. Det finns andra viktiga proportioner, som också fastställs genom beräkningen av arbetsvärdet, mellan industriell och jordbruksproduktion, mellan arbetskraft som ska hämtas från landsbygden och produktionsmedel som ska tillhandahållas jordbruket, mellan konsumtionsmedel och arbetsresultatet, etc.

Stalin har därför helt rätt när han skäller på Jarosjenko för att han påstås förkasta giltigheten (för övergångssamhället) av jämviktsekvationer och proportionalitetsformlerna i Marx

² I alla penningekonomier innefattar denna fråga två realiteter: ekvationen mellan värdet av två kategorier av varor och ekvationen mellan varornas givna värde och den fördelade inkomsten. Om den första inte motsvarar den andra kommer det att uppstå inflation, prisökningar, fallande realinkomster och återupprättande av jämvikten på en ny grund. Detta är precis vad som hände i Sovjetunionen.

reproduktionsscheman. Men vi vet inte vad Jarosjenko faktiskt skrev. Kanske ville han bara säga att *jämviktsekvationen för enkel reproduktion* är något *modifierad* i övergångsepokens ekonomi. Hypotesen om enkel reproduktion – som i sig är absurd – skulle i en sådan ekonomi i praktiken innebära att det inte finns någon ackumulation. I så fall minskar mervärdet, den sociala mervärdesproduktionen, som i den enkla kapitalistiska reproduktionen användes för *kapitalistens improduktiva konsumtion*, kraftigt, och begränsas praktiskt taget till samhällets reserv- och socialfonder (för vård av barn och äldre). I detta fall skulle Jarosjenkos ”fel” tyckas vara en (omedveten?) revolt mot den improduktiva konsumtionens enorma omfattning, byråkraternas och deras följande konsumtion i den sovjetiska ekonomin.

Å andra sidan föreslår samma Stalin, som på en sida talar i något vaga termer om ”merprodukten som den enda ackumulationskällan”, och på en annan sida nonchalant säger att det är ”nödvändigt att även ta avstånd från några andra begrepp som hämtats från Marx’ *Kapitalet*, där Marx sysslar med analys av kapitalismen, och som konstlat påhänges våra socialistiska förhållanden. ... bl. a. sådana begrepp som ’nödvändigt’ arbete och ’mer’-arbete ...”

Stalin förvränger grovt marxismen när han förklarar att dessa begrepp uteslutande gäller det kapitalistiska samhället eller att de innebär utsagningsförhållanden. I verkligheten kan man i alla samhällen som inte är på väg att förtvina skilja mellan ”nödvändigt arbete” som producerar ”nödvändiga produkter”, det vill säga producenternas livsmedel, och ”merarbete” som producerar en ”merprodukt”, det vill säga ”överskott av arbetsprodukten utöver kostnaderna för arbetets underhåll”. (Engels, *Anti-Dühring*)

Denna överskottsprodukts *karaktär* varierar mellan olika samhällen och även *formen för dess tillägnande*. Men denna överskottsprodukt har alltid funnits och kommer alltid att finnas. I det primitiva kommunistiska samhället reduceras den i stort sett till den sociala reservfonden, liksom till en mycket mager ackumulationsfond (den långsamma ökningen av lagret av arbetsredskap), som tillägnas socialt. I det kapitalistiska samhället delas den upp i en improduktiv konsumtionsfond, som tillägnas av kapitalisterna och försvinner ur cirkulationen, och en ackumulationsfond, som också tillägnas av kapitalisterna men återförs till produktionen i form av maskiner, råvaror och kompletterande konsumtionsvaror avsedda för ytterligare arbetskraft. I övergångssamhället delas den upp i en reservfond och en social biståndsfond, som dras tillbaka från produktionen, och en ackumulationsfond som används för att utvidga produktionen, och samhället tillägnar sig båda kollektivt. I det degenererade byråkratiska övergångssamhället i Sovjetunionen tillkommer en tredje fond som härrör från det sociala överskottet, från arbetarnas merarbete: fonden för byråkratins improduktiva konsumtion, som byråkraterna tillägnar sig individuellt. Var det för att dölja existensen av dessa fonder som Stalin rasade mot ”merprodukten” och ”merarbetet”?

Planering och objektiva ekonomiska lagar

Efter att ha medgett att *villkoren för jämvikt* i den sovjetiska ekonomin i stort sett är desamma som Marx fastställde i sitt reproduktionsschema, trasslar Stalin plötsligt in sig i en rad nya motsättningar när han undersöker förhållandet mellan planering och proportionalitet. Han skriver till exempel:

Lagen (?) om folkhushållningens planmässiga utveckling ger våra planeringsorgan möjlighet att riktigt planera den samhälleliga produktionen. Men man får inte förväxla möjligheten med verkligheten. Det är två olika ting. För att omsätta denna möjlighet i verklighet måste man utforska denna ekonomiska lag, måste man behärska den, ... ställa upp sådana planer som helt och fullt återspeglar denna lags krav.

Vad Stalin verkar vilja säga är att *kunskap om proportionalitetsförhållandena* – eller om man så vill: proportionalitetslagarna – ger planeringsorganen möjlighet att planera korrekt, men

denna möjlighet blir verklighet endast om planerna fullt ut (och inte bara delvis, som är fallet i Sovjetunionen) återspeglar denna lags funktion.

Vid en första anblick verkar Stalins uttalande vara i linje med klassikerna. I det sovjetiska samhället, liksom i alla samhällen, finns objektiva ekonomiska lagar som människan kan känna till eller utnyttja för sina syften, men hon kan i grund och botten inte eliminera eller förändra dem. Stalin tillägger att de flesta av dessa lagar endast ”verkar under en bestämd historisk period”, men att de ”förlorar sin kraft till följd av nya ekonomiska förhållanden och avträder från scenen för att ge plats åt nya lagar, vilka ... uppstår på grundval av nya ekonomiska förhållanden”.

Detta är ett avgörande steg framåt från de grovt idealistiska uppfattningar som hittills varit på modet i Sovjetunionen. I sina ovan citerade verk förklarade N. Voznesenskij och K. Ostrovitjanov allvarligt att de statliga ekonomiska planerna i Sovjetunionen hade ”kraften av en lag om ekonomisk utveckling”, och Ostrovitjanov hade till och med tillagt: ”eftersom de bestämmer och förverkligar proportionerna i hur arbete och produktionsmedel fördelas mellan ekonomins olika grenar”. De glömde att den objektiva lag som var ”oberoende av människors vilja” var den lag om proportionalitet mellan de två stora grenarna – konsumtionsmedelsgrenen och produktionsmedelsgrenen – som Marx upptäckte. Genom att bryta mot de villkor för jämvikt som denna lag fastställer kan statliga planer mycket lätt orsaka en obalans mellan de olika sektorerna.

Men Stalin genomgår en märklig förvandling när dessa utmärkta principer ska tillämpas på den sovjetiska ekonomin. Vi lär oss inte mer av honom om dessa lagar än att de är giltiga ”under en viss period” och att de under ”nya ekonomiska förhållanden” kommer att ersättas av ”nya lagar”! Kort sagt, om vi studerar hans verk noggrant kommer vi inte att upptäcka *någon* specifik ekonomisk lag för ”socialismen” där – förutom hans berömda ”grundläggande” lag som vi kommer att återkomma till senare.

Värdelagen? Uppenbarligen hänför sig detta till en rest från den kapitalistiska epoken, epoken av varuproduktion i dess mest allmänna bemärkelse, som kommer att försvinna med ”nya ekonomiska förhållanden” – produktionen av ett överflöd av konsumtionsvaror.

Lagen (?) om prisfastsättning av ledande organ? Även denna kommer att försvinna med statens och alla centraliserade styrande organs bortfall, för att inte tala om det faktum att om utbyte inte längre existerar finns det inte heller några priser.

Lagen (?) om en balanserad utveckling av den nationella ekonomin (mer exakt: om förhållandena mellan de olika sektorerna i ekonomin)? Men den kommer att försvinna när mänskligheten förfogar över ett tillräckligt lager av maskiner för att tillfredsställa alla mänskliga behov, när syftet med ekonomisk ”beräkning” inte längre är att fastställa värdeekvivalenter utan endast att spara *levande arbete*. Lagen (?) om produktivkrafternas oavbrutna utveckling? Men den kommer att upphöra att gälla när mänskligheten förfogar över ett överflöd av produktionsmedel.³ Antar Stalin i sin administrativa arrogans att det alltid kommer att finnas ett ”behov” av att utvidga mänsklighetens produktivkrafter?

³ När mänskligheten förfogar över en så stor mängd maskiner att alla dess *växande* behov kan tillgodoses med endast en del av denna mängd och genom att reducera levande arbetskraft till en obetydlig mängd, kommer utvecklingen av produktivkrafterna att upphöra att vara en nödvändighet, en ekonomisk lag. Utan tvekan kommer mänskligheten att fortsätta att utveckla dessa krafter även i en sådan epok, men för *osjälviska*, estetiska syften, för utforskning av universum etc. Detta är det berömda ”språnget från nödvändighetens rike” – nödvändigheten att utveckla produktivkrafterna för att tillgodose människans behov, för att säkerställa människans fulla utveckling – till ”frihetens rike” – *friheten* att utveckla produktivkrafterna *utanför människans nödvändighet* i strävan efter oegennyttig kunskap eller andra motiv som driver en fullt utvecklad mänsklighet.

Vi kan nu förstå ursprunget till de olycklige Jarosjenkos och alla de som utan tvekan följde honom. Genom att ta Stalins uttalanden om upprättandet av ett socialistiskt samhälle i Sovjetunionen på allvar, genom att förstå den *historiskt övergående karaktären hos alla ekonomiska lagar*, som också Stalin hävdade, "likviderade" de för tidigt alla lagar som verkligen representerar *rester från det förflutna* i den sovjetiska ekonomin och började söka efter nya lagar. I ett samhälle där det redan finns ett överflöd av konsumtionsvaror är det helt korrekt att, som Jarosjenko gör, säga att upprätthållandet av den ekonomiska jämvikten i huvudsak beror på en rationell organisation av *givna* resurser med tanke på befolkningstillväxten (som i ett sådant samhälle också medvetet kommer att regleras av människor). Jarosjenkos olycka är att vi fortfarande är många årtionden ifrån ett sådant tillstånd i Sovjetunionen. Stalins olycka är att hans teori om att "uppnå socialism i Sovjetunionen" periodvis skapar illusioner av detta slag bland Jarosjenkos som tar definitionen av ett socialistiskt samhälle på allvar i de marxistiska klassikernas mening.

Stalin säger oss att i det socialistiska samhälle som förmodas vara fullt ut uppnått i Sovjetunionen kan de ledande organens politik utnyttja eller inte utnyttja de ekonomiska lagar som styr dess utveckling på ett adekvat sätt. Dessutom får vi i förbigående veta

att våra företagsledare och planerare, med få undantag, har dålig kännedom om värdelagens funktion, inte studerar den och inte kan ta hänsyn till den i sina beräkningar.

Bilden "med få undantag" är alltså inte särskilt lysande. Stalin fortsätter sedan med att säga, att om de ledande organens politik inte är korrekt så kan de inneboende motsättningarna i den sovjetiska ekonomin "degenerera till antagonismer" och då "kan våra produktionsförhållanden bli ett allvarligt hinder för den framtida utvecklingen av produktivkrafterna".

Vi är förvånade! "Produktionsförhållandena" är, som alla marxister vet, ömsesidiga relationer där människor engagerar sig i produktionen av sina materiella behov. Dessa produktionsförhållanden uttrycks *socialt* som sociala (klass)förhållanden och *juridiskt* som äganderättsförhållanden. Nu har Stalin tusentals gånger sagt oss att klasskampen har avskaffats i Sovjetunionen, tillsammans med alla privata antagonistiska former av äganderätt till produktionsmedlen. Enligt denna tes är därför "produktionsförhållandena" i Sovjetunionen i stor utsträckning ömsesidiga relationer mellan producenter som arbetar med produktionsmedel som är kollektiv egendom! Och kan dessa produktionsförhållanden, som enligt Marx teori representerar *slutresultatet* av all social evolution, bli en broms på utvecklingen av produktivkrafterna? Men då skulle frågan om att ersätta dem med andra produktionsförhållanden uppstå! Och vilka "produktionsförhållanden" kan man tänka sig *utöver* ömsesidiga relationer mellan producenter på grundval av socialiserat ägande av produktionsmedlen? Detta är uppenbarligen en fullständig revidering av marxismens grundläggande begrepp.

Svårigheten löser sig först när man överger den absurda hypotesen att det redan finns ett socialistiskt samhälle i Sovjetunionen. Därefter kan vi förstå 1.) att det vid sidan av produktionsförhållanden som förebådar den socialistiska framtiden finns produktionsförhållanden som är rester från det kapitalistiska förflutna, liksom mellanliggande produktionsförhållanden (kollektivjordbruk); 2.) att graden av utveckling av produktivkrafterna på inget sätt garanterar att de senare automatiskt försvinner till förmån för de förra; 3.) att denna grad av utveckling av produktivkrafterna tvärtom innebär att borgerliga *fördelningsnormer* överlever, vilka i sin tur är den huvudsakliga källan till en ständig återfödelse av icke-socialistiska produktionsförhållanden, småskalig varuproduktion, "marknader" och "parallella" produktionssektorer; 4.) att detta faktum gör att statliga begränsningar, särskilt i de ledande organens ekonomiska politik, i själva verket är den *avgörande* faktorn för att garantera upprätthållandet, överhögheten och generaliseringen av nya produktionsförhållanden; 5.) att en felaktig politik från de styrande organen blir den

viktigaste faktorn för att skärpa och omvandla de sociala och ekonomiska motsättningar som finns kvar i övergångssamhället i Sovjetunionen till våldsamma motsättningar – men som är oförklarliga utifrån hypotesen om ett redan etablerat socialistiskt samhälle.

Det är just på grund av att den sovjetiska människan ännu inte helt behärskar sitt ekonomiska öde som det medvetna ekonomiska handlandet, den konkreta ekonomiska politiken, får en så grundläggande betydelse! Men tänk er att Stalin ska förstå en sådan dialektisk sanning. Han är för upptagen med att blanda kortleken och hålla alla motstridiga delar av sitt tanke-system på plats. Detta är ett medvetet uttryck för den sovjetiska byråkratins motstridiga natur.

Byråkratin, en broms på utvecklingen av produktivkrafterna

Man kan gå ännu längre och säga: Samma orsaker som avgör den ekonomiska ledningens dominerande roll i Sovjetunionen avgör också behovet av att underkasta denna ledning en ständig och effektiv kontroll – marknadens objektiva kontroll, arbetarnas subjektiva, ständiga kontroll. Från båda dessa sidor krockar behovet att utveckla och konsolidera den sovjetiska ekonomin med byråkratins och dess lednings godtyckliga makt, allmakt och ansvarslöshet.

Byråkratin försöker rättfärdiga den enorma andel av nationalinkomsten som den erhåller genom att betona den outhärliga roll den spelar inom det ekonomiska livets samtliga områden.

Å ena sidan *planerar* byråkratin ”allt”: de exakta mängderna av varje produkt från varje företag, varje inköpspris och varje försäljningspris, den exakta fördelningen av konsumtionsvaror till varje sovjetisk by. Naturligtvis är ett sådant företag redan på förhand dömt att misslyckas, som Stalin säger, bli till ”prat om ungefärliga siffror”. Marknaden skulle vara den överlägset bästa ”planeraren” av priser och distribution av olika konsumtionsvaror, givet deras sammanlagda värde (de produktiva resurser som samhället är berett att avsätta för deras produktion) och den sammanlagda summan av intäkter som ska användas för deras inköp. Men byråkratin vägrar att underkasta sig denna objektiva kontroll, och dess godtycklighet framhäver bristen på konsumtionsvaror och spänningarna på marknaden till det yttersta.

Å andra sidan *kontrollerar* den ”allt”: varenda företags och till och med varje arbetares produktion, i pengar och i natura, jämfört med målen i planen; varje företags resurser i pengar och i natura tillsammans med dess utgifter osv. En enorm byråkratisk apparat har därmed skapats för att ”kontrollera” miljontals referenssiffror från hundratusentals formulär⁴ ... och utvidgar ständigt utrymmet för slöseri, förskingring och stöld. Arbetarkontroll skulle vara det billigaste, mest effektiva och mest naturliga instrumentet för en sådan kontroll. Men byråkratin vägrar att underkasta sig en kontroll som skulle innebära slutet på dess privilegier, och därmed framhäver den obalansen och oproportionerna på alla nivåer i det ekonomiska livet.

Den sovjetiska ekonomin kan bara bli fri från byråkratisk godtycklighet genom att planeringen underkastas en dubbel kontroll av arbetarna och marknaden. Det är just under övergångsperioden, när en *balanserad* planering är av avgörande betydelse för det nya samhällets överlevnad, som denna kontroll blir en fråga om liv och död för planeringen. Men man bör inte förvänta sig att höra sådana befriande ord från Stalin. Bland annat förutsätter deras förverkligande att den absoluta politiska makt som byråkratin utövar i dagens sovjetstat störtas. Denna makt är den viktigaste hävstången för den byråkratiska godtyckligheten och blir, som Stalin själv medger, alltmer ”ett allvarligt hinder för produktivkrafternas utveckling”.

⁴ Den ovannämnda sovjetiske journalisten V. Korotejev, som verkar ha en utpräglad talang för ”socialistisk realism”, beskriver många byråkratiska tjänstemäns aktiviteter på följande sätt: ”De förlorar oändligt mycket tid på att göra ingenting ... och på att förbereda dokumentation om detta.”

Det är möjligt att räkna upp de viktigaste motsättningarna – inte mellan produktionsförhållandena och produktivkrafterna, utan mellan den *byråkratiska förvaltningen* och produktivkrafterna – som nu hämmar utvecklingen av produktivkrafterna i Sovjetunionen:

1. *Motsättningen mellan samhällets allmänna behov (av planering) och den byråkratiskt-centralistiska utarbetningen av planer.* Så länge planmålen var relativt enkla (skapandet av en grundläggande tung industri) var denna motsättning endast relativt kännbar. Med den enorma komplexitet som den sovjetiska ekonomin nu uppvisar leder den byråkratiskt-centralistiska utarbetningen av planer till ett enormt slöseri med värden och till att befintliga produktiva resurser inte utnyttjas:

Hur paradoxalt det än kan låta, transporteras nästan 100 000 ton metall årligen ut från Leningrad, trots att minst hälften av denna metall, och möjligen ännu mer med ändrade arrangemang, skulle kunna utnyttjas i Leningrad själv. Ett sista exempel: Leningrad tar emot 7 000 till 7 500 ton spikar som transporteras från söder, trots att en enda spikfabrik i Leningrad producerar 7 000 ton spikar men säljer hela sin produktion utanför staden. (*Pravda*, 10 oktober 1952).

Det finns stora reserver av kapacitet för produktion av tackjärn, smidda och andra typer av metallurgiska produkter i fabriken för elektrisk utrustning i Novosibirsk. Ändå kan fabriken inte ta emot beställningar. Saken har gått till absurditet. Enligt ministeriets planeringsavdelning justeras de medel som fabriken har till sitt förfogande för att betala löner endast på grundval av produktionen av reservdelar som beställts av kraftverk. Men de lokala kraftverken måste minska sina utgifter för reservdelar. Fabriken kan endast upprätthålla produktionen med beställningar från mycket avlägset belägna kraftverk ... eller så tvingas den artificiellt att minska produktionen. (*Izvestija*, 23 september 1952).

Sådana absurda situationer kan endast elimineras om planerna utarbetas underifrån, i enlighet med de behov och möjligheter som utarbetats lokalt och på regional basis, och efter integration och centralisering på toppen justeras de återigen demokratiskt genom kontroll underifrån.

2. *Motsättningen mellan samhällets allmänna behov (planering) och byråkraternas personliga intressen, som är den viktigaste drivkraften för planens genomförande.* Sedan fabrikschefens allsmäktighet slogs fast och principen om företagets individuella lönsamhet blev rådande, utgör byråkraternas personliga intressen den viktigaste drivkraften för genomförandet av sovjetiska planer. De ingående delarna i byråkraternas individuella inkomster (löner, bonusar, tilldelning av en del av "direktörsfonden") varierar avsevärt beroende på om företagets *finansiella plan* genomförs eller inte. Detta hade en starkt stimulerande effekt på produktionen medan den nya klassen av profitörer ackumulerade det nödvändiga för sin nyvunna bekvämlighet. När denna välfärdsnivå uppnåddes förlorade de intresset för att ständigt driva på för en ökning av produktionen, eftersom konsumentprivilegier inte kan utvidgas i oändlighet. Eftersom byråkraternas inkomster är beroende av att den *finansiella planen* uppnås, föredrar de å andra sidan att avleda viktiga delar av produktionskapaciteten till produkter som cirkulerar lättare och till ett bättre pris, och vars produktion inte ingår i planen. Allt detta leder till slöseri och till en betydande desorganisation av ekonomin:

Vissa fabrikschefer försöker uppfylla fabriken finansiella plan på bekostnad av produktionen, vilket är lönsamt ur finansiell synvinkel men leder till att planen inte uppfylls ur produktdiversitetssynpunkt. (Ostrovitjanov, i ovan citerad artikel.)

För att fullgöra planen ifråga om bruttoproduktionen tillgriper några företag den för statens intressen skadliga praxisen att utöver planen framställa artiklar av andrarangsbetydelse på bekostnad av att uppdragen för framställning av synnerligen viktiga artiklar som förutsetts i statsplanen icke fullgöres. (G. Malenkov: *Rapport till den ryska kommunistpartiets 19:e kongress*⁵)

⁵ Malenkov: [SUKP\(b\):s Centralkommittés verksamhetsberättelse vid 19:e partikongressen](#)

Under flera år har fabriken för elektriska installationer i Charkiv avsatt 30–40 % av fabriken kapacitet till produktion av obestämda varor – det vill säga produkter som absolut inte är avsedda för (en fabrik med sådan utrustning). ... Den är särskilt upptagen med att tillverka fönsterbultar, dörrhandtag och andra byggprodukter. (*Izvestija*, 28 september 1952.)

Sådana missbruk kan endast elimineras genom att införa en sträng arbetarkontroll överproduktionens och distributionens alla faser. Genom att i praktiken lära sig att varje *fullständig* uppfyllelse av planen automatiskt förbättrar deras levnadsstandard, det vill säga genom att verkligen delta i utarbetandet av planens mål, kommer massorna att lära sig att noggrant bevaka att den uppfylls.

Problem inom det sovjetiska jordbruket

I ingen annan del av den sovjetiska ekonomin är de störningar som orsakas av den byråkratiska förvaltningen så påfallande som inom jordbruket. I ingen annan del är motsättningarna i det stalinistiska tänkandet så uppenbara. Stalins hypotes att ett socialistiskt samhälle redan har etablerats i Sovjetunionen leder honom in i oupplösliga motsättningar när han övergår till en studie av det sovjetiska jordbruket.

Det första som bör noteras är att Stalin håller helt tyst om problemet med *jordröntans* överlevnad i Sovjetunionen. Det finns olyckliga precedensfall för honom i denna fråga: ett akademiskt tal han höll 1929 som inte lyser av någon djupare förståelse för denna mycket komplexa sida av den marxistiska politiska ekonomin. Å andra sidan är *fördelningen av den differentiella jordröntan* den huvudsakliga källan till motsättningen mellan kollektivjordbrukssektorn och den statliga sektorn i Sovjetunionen. (Lagringsavgifterna för jordbruksmaskiner ökar för kollektivjordbruken i takt med att produktionen ökar.) Efter att ha förkunnat att denna motsättning har försvunnit är Stalin nu tvungen att tuga om allt som skulle kunna påminna hans läsare om den.

Stalin hävdar att jordbruksproduktionen i Sovjetunionen är socialistisk produktion. Han talar om den socialistiska produktionens ”kollektivjordbruksform”. Men jordbruksproduktionen i Sovjetunionen är inte bara kollektivjordbruksproduktion. Stalin själv nämner den privata egendomen hos ”kollektivjordbrukshushållen” (familjer som ingår i kollektivjordbruken). Hans uppräknade av deras hushållsartiklar som bestående av flera ”kor, får, getter, grisar, ankor, gäss, höns, kalkoner” kan ge intryck av att detta är en trivial fråga i det sovjetiska jordbruket som helhet. Men så är inte fallet. På tröskeln till kriget var 50 % av den sovjetiska boskapen privat egendom, och inte ens i dag har denna siffra förändrats nämnvärt. En viktig sektor av privat egendom finns därför kvar inom jordbruket. Och produkterna från denna privata sektor spelar en växande roll som varor som levereras till kollektivjordbruket och den ”fria” marknaden.

Det är alltså absurt att karakterisera kollektivjordbrukssektorn som en socialistisk sektor. Det är ännu mer absurt att säga att ”kollektivjordbruket i sig är socialistisk egendom”. Detta skulle leda oss till slutsatsen att det finns två ”socialistiska” former av egendom: socialistisk egendom, som ”tillhör hela folket”, som Stalin säger, och kollektivjordbrukets egendom, som tillhör producenternas kooperativ. Eftersom dessa två former av egendom står i ekonomisk konflikt med varandra – annars finns det ingen förklaring till deras samexistens, men det skulle vara för dialektiskt för Stalin att förstå – skulle den ekonomiska fientligheten, de sociala konflikterna, fortsätta under socialismen, vilket är att förneka en av grunderna i den marxistiska teorin.

Man skulle komma fram till en liknande revisionistisk slutsats om man tog Stalins tes på allvar att ”arbetarna och kollektivjordbrukets bönder ... representerar två klasser som skiljer sig från varandra i status”. Klasser definieras enligt den marxistiska teorin av deras särskilda ställning i produktionsprocessen, när det kommer till kritan av ett karakteristiskt förhållande

till produktionsmedlen. Till exempel innebär det faktum att industriarbetare och arbetare som är anställda av staten för underhåll av motorvägar har olika *teknisk* ställning inte att det finns en särskild social klass av motorvägsunderhållspersonal. Men om det finns en skillnad i förhållandet till produktionsmedlen – och därmed en skillnad i ställning i produktionsprocessen – finns det oundvikligen en historisk *skillnad i intressen* mellan två sociala klasser. När marxismen talar om varje klass' *särskilda* intressen och sociala medvetande är det inte bara ord. Att säga att det finns socialism i Sovjetunionen och samtidigt erkänna att två olika klasser existerar, är att hävda att klasskampen fortsätter under socialismen!

Alla Stalins reservationer mot "vänskapen" mellan arbetarklassen och kollektivjordbrukets bönder, mot det faktum att dessa två klasser har ett gemensamt intresse av att "konsolidera det socialistiska systemet", minskar inte på något sätt styrkan i detta resonemang.

Dessutom bekräftar den sovjetiska verkligheten den marxistiska teorin punkt för punkt. Arbetarstaten och arbetarklassen har ett intresse av att utveckla jordbruksproduktionen så snabbt som möjligt under övergångsperioden. Men upprätthållandet av kollektivjordbrukssektorn kan bli en broms på utvecklingen av produktivkrafterna inom jordbruket. Stalin erkänner att de redan börjar spela denna bromsande roll "genom att hindra staten från att fullt ut planera den nationella ekonomin och särskilt jordbruket". Men kollektivjordbrukens bönder är fortfarande fästa vid kollektivjordbrukets äganderätt till deras produkter, eftersom denna äganderätt under nuvarande förhållanden för försörjningen av landsbygden med industriella konsumtionsvaror utgör en slags garanti för att deras andel av nationalinkomsten inte kommer att minska ytterligare. Det finns därför en intressekonflikt, en uppenbar social och ekonomisk konflikt. Och detta i ett socialistiskt samhälle?

Ett annat exempel: Arbetarstaten strävar efter att utveckla jordbruksproduktionen till det yttersta samtidigt som den ständigt drar extra arbetskraft från landsbygden för att expandera industriproduktionen. Den är därför intresserad av att bedriva en kraftfull politik för mekanisering av jordbruket. Kollektivjordbrukens bönder är också intresserade av att använda jordbruksmaskiner eftersom det underlättar deras arbete och möjliggör en ökning av produktionen och därmed av mängden tillgängliga varor, som kan bytas mot industriella konsumtionsvaror. Men för arbetarklassen och staten bör ökningen av jordbruksproduktionen i första hand resultera i förbättrad försörjning för staden och sänkta livsmedelspriser. För bönderna på kollektivjordbruken bör ökningen av jordbruksproduktionen i första hand resultera i förbättrad försörjning för landsbygden och sänkta priser på industriprodukter. I det nuvarande läget i Sovjetunionen står dessa två intressen därför i konflikt med varandra. Även om konflikten är latent, så är den så verklig att staten behåller sitt avgörande inflytande genom att behålla äganderätten till jordbruksmaskiner. För att kunna använda dessa maskiner måste kollektivjordbruken betala ett pris som slukar en betydande del av den ökade produktionen som mekaniseringen medför (kategori II av differentierad ränta).

Naturligtvis behöver klasser med olika intressen inte därför ständigt föra en våldsam klasskamp. Arbetarstaten kan och bör, i syfte att uppnå en så balanserad social och ekonomisk utveckling som möjligt, hitta en gemensam nämnare mellan proletariatets *omedelbara* intressen och de arbetande böndernas intressen. Men samtidigt bör den vara tydligt medveten om deras *olika historiska intressen*. Annars skulle den vara försvarslös när den konfronteras med de periodvis oundvikliga utbrotten av dessa konflikter. Ännu mer, den skulle vara oförmögen att staka ut en tydlig väg mot ett verkligt bortfall av klasserna och deras olika intressen.

Kollektivjordbrukens bortvittrande

Detta demonstreras av exemplet med Stalin själv. A.V. Sanina och V.G. Venger föreslår att kollektivjordbrukssektorn ska avskaffas som en "separat" sektor genom att överlåta ägande-

rätten till jordbruksmaskiner till kollektivjordbruken. Stalin bekämpar helt riktigt denna ”höger”tes, men med helt otillräckliga argument.⁶ Det enda svar som ett sådant förslag kräver är att det skulle *förstärka* intressekonflikten mellan de kooperativa jordbruken och den socialistiska industrin istället för att minska den. Det skulle flytta den *ekonomiska konkurrenskampen* mellan dessa två sektorer, som idag huvudsakligen utspelar sig inom distributionen av konsumtionsmedel (inkomstfördelning), till produktionsmedlen och driva in en kil i industrins och handelns socialiserade sektor. Men ett så tydligt svar skulle kräva en uppriktig analys av den intressekonflikt som skiljer kollektivjordbrukets bönder från proletariatet och från arbetarstaten – för att inte tala om arbetarbyråkratin – och Stalin försöker medvetet dölja denna konflikt, som motbevisar kärnan i hans påstående att socialismen har uppnåtts i Sovjetunionen.

Å andra sidan har Stalin också rätt när han bekämpar tesen att nationaliseringen av kollektivjordbruken är den rätta vägen för att ”ta tillbaka” kollektivjordbrukssektorn. För närvarande, och utan tvekan under en lång tid framöver, skulle en sådan nationalisering möta häftigt motstånd från bönderna. Liksom under åren 1928–1933, då kollektiviseringen genomfördes med tvång, skulle det riskera att utlösa ett verkligt inbördeskrig på landsbygden med katastrofala följder för landet.

Men om dessa två extrema ”höger”- och ”vänster”-svar uppenbarligen är felaktiga, vilka korrekta svar ger då Stalin? Även här är sfinxen praktiskt taget tyst. Han framför endast en tanke, och det med stor tvekan. Detta är desto mer förvånande eftersom de senaste erfarenheterna i Sovjetunionen gör det möjligt att fastställa många av de element som behövs för ett sammanhängande svar på denna fråga.

Stalin begränsar sig till att flera gånger upprepa: Distributionen av jordbruks- och industriproduktion i form av produktutbyte ersätter produktionen och cirkulationen av varor, vilket möjliggörs genom ”inrättandet av ett enda nationellt ekonomiskt organ (bestående av representanter för statlig industri och kollektivjordbruk) med rätt att ... så småningom distribuera produktionen”. Han finner redan fröet till en sådan lösning i den betalning i natura som kollektivjordbruken nu erhåller för att producera industriella råvaror och inte livsmedelsgrödor.

Denna idé är felaktig och farlig. För det första förväxlar Stalin avskaffandet av varucirkulationen med avskaffandet av pengar. Produktion och cirkulation av varor fanns före pengarnas tillkomst, och man kan mycket väl föreställa sig att produktion och cirkulation av varor – betalning i natura – kommer att bestå i vissa sektorer under en tid efter pengarnas försvinnande. Dessutom är betalning i natura till kollektivjordbruk som producerar industriella råvaror inte ett tecken på en bättre framtid, utan en rest från en mycket mörk förfluten tid. Det är en påminnelse om bristen på och den dåliga försörjningen av livsmedel i landet, som tvingar staten att *garantera* regelbunden försörjning till dessa bönder, med risken att industriella grödor som är oumbärliga för den sovjetiska ekonomin överges till förmån för livsmedelsgrödor. Men i den mån produktionen och distributionen av livsmedel stabiliseras och utvidgas till hela Sovjetunionens territorium, i den mån böndernas levnadsstandard höjs och deras behov blir mer varierade, föredrar de att få betalt i pengar, vilket gör det möjligt för dem att få tillgång till ett mycket bredare utbud av konsumtionsvaror än de får från staten. Faktum är att sovjetiska ekonomer nyligen med rätta har insisterat på *en ökning av penninginkomsterna jämfört med inkomster i natura* till kollektivjordbrukets bönder, vilket de ser som ett tecken på framsteg i den sovjetiska ekonomin.

⁶ Hur osannolikt det än kan låta, hävdar han att en sådan åtgärd skulle försämra kollektivjordbrukens ekonomi och tvinga dem att hitta nödvändiga medel för att ersätta jordbruksmaskiner. Som om denna ersättning måste ske på en gång och som om långfristiga krediter inte fanns!

De sista ekona av den diskussion som inleddes i samband med sammanslagningen av kollektivjordbruken hördes i Malenkovs rapport till den ryska kommunistpartiets 19:e kongress. Den diskussionen visade tydligt att bönderna i kollektivjordbruken börjar få samma behov som det sovjetiska proletariatet. Det de krävde när de lade fram idén om ”jordbruksstäder” var storstadens bekvämligheter, rinnande vatten, gas, elektricitet, ett modernt och adekvat sanitetssystem, medicin, utbildning och rekreation. Det sovjetiska samhället är, enligt Malenkovs eget erkännande, fortfarande mycket långt ifrån att kunna garantera dem sådana bekvämligheter. Så länge det förblir så är upprätthållandet av varuutbytet mellan staden och landsbygden det enda effektiva sättet att intressera bönderna för att öka produktionen. Med varje ny ökning av den mängd konsumtionsvaror som staden kan leverera till landsbygden, med varje ny ökning av reserven av jordbruksmaskiner, åtgärder för teknisk omorganisation av jordbruket – såsom införlivandet av små kollektivjordbruk, regional, lokal och sedan individuell jordbruksplanering av områden som odlas med vete med olika produkter som köps av staten till attraktiva priser – skulle sådana åtgärder framstå som acceptabla för bönderna eftersom de ligger i deras intresse. Denna *industrialisering av jordbruket* kommer efter flera generationer att fullbordas och helt förändra den nu fortfarande dominerande bondementaliteten. Invånarna i de genuina ”jordbruksstäderna” i framtiden kommer att leva under förhållanden som inte skiljer sig mycket från industriarbetarnas. När staden ställer ett överflöd av industriella konsumtionsvaror till ”jordbruksstadens” förfogande, kommer på så sätt alla förutsättningar att vara på plats för att den sistnämnda frivilligt kommer att avstå från ”äganderätten” till produkterna av sitt arbete, en äganderätt som inte längre är till någon fördel för dem. Det är denna väg, att den kollektiva jordbrukssektorn *vittrar bort*, att jordbruk och industri smälter samman i en socialistisk ekonomi, samtidigt som klasserna och staten vittrar bort, som det går att föreställa sig bortvittrandet av de ”två sektorerna” i sovjetekonomin.

Stegen mot det kommunistiska samhället

Den kraftiga utvecklingen av produktivkrafterna i Sovjetunionen medför en rad *nya problem* som blir helt obegripliga om man utgår från att ett socialistiskt samhälle redan har fullbordats i landet. Dessutom försvåras förståelsen ytterligare av fördomar som är typiska för byråkratin – som är dömd att försvinna. Men den klamrar sig fast vid livet och försöker även nu att skapa sig en plats i morgondagens socialistiska samhälle.

Stalin är tvungen att tala mer konkret om statens borttynande ”i takt med att socialismens verksamhetsområde utvidgas till de flesta länder i världen” och därmed i förbigående erkänna att hans teori om ”möjligheten att fullborda uppbyggnaden av socialismen och kommunismen i ett enda land” är falsk. Han tvingas för första gången erkänna att statlig äganderätt inte är den högsta utan endast den *initiala* formen av socialiseringen av produktionsmedlen. När de jugoslaviska kommunistledarna återupplivade denna elementära marxistiska sanning 1950, rasade de stalinistiska teoretikerna mot denna ”tjänst för kapitalismen”. Stalin själv påminner dem nu mycket tyst om samma sak.

Men vilken form kommer det socialistiska ägandet av produktionsmedlen att anta efter statens försvinnande? I flera fall talar Stalin om ”ett centralt styrande ekonomiskt organ” som kommer att bli statens arvtagare. Så fort byråkratin utestängts så återkommer den i all hast. Det är komiskt att se hur oförmögen Stalin är att föreställa sig ett samhälle som inte kröns av ”organ” som ”styr” och ”centraliserar”.

I verkligheten bör de två faserna av det kommunistiska samhället tydligt avgränsas. Det kommunistiska samhällets första fas, när klasserna försvinner, kännetecknas också av att staten försvinner. Skillnaderna mellan manuellt och intellektuellt arbete minskar i takt med att denna process fortskrider. Samtidigt kommer samhället fortfarande att kräva en strikt redovisning av resurser och sociala utgifter i arbetet, och kommer därför, som Trotskij många

gångar påpekade, att kräva en ökning av samhällets ”centrala organisationsfunktioner”. Ändå kommer statens bortfall i denna första fas av kommunismen att uttrycka sig i att den personella skillnaden mellan producenter och administratörer, mellan ledare och ledda, försvinner. Alla medborgare kommer att turas om att utföra ”de centrala organisatoriska funktionerna”, som i grunden är funktioner som rör redovisning och rationell fördelning snarare än funktioner som rör ”ledning” i egentlig mening.

I det kommunistiska samhällets andra fas, när klasserna och staten redan har försvunnit, kommer alla skillnader mellan manuellt arbete och intellektuellt arbete att försvinna, i samma mån som samhällets sedvanliga överflöd och extrema rikedom skapar ett så högt socialt medvetande bland människorna att all central redovisning blir överflödig. Det kommer inte längre att finnas någon motivering för ”centrala organisatoriska funktioner”. Detta kommer att vara en epok av *decentralisering* av alla sfärer av det sociala livet, en epok för bildandet av ”fria kommuner av producenter och konsumenter”, för att använda Friedrich Engels’ ord.

Genom att beteckna övergångssamhället som ett ”fullbordat socialistiskt samhälle” ersätter Stalin i själva verket bilden av kommunismens *första stadium* med det han kallar ”det kommunistiska samhället”.

Detta är särskilt tydligt i hans uppfattning om varuproduktionens borttynande. I själva verket tänker han sig att en *monetär varuekonomi* ersätts av en *naturlig varuekonomi*, eftersom det enligt honom fortfarande kommer att finnas *utbyte av produkter* – och därmed ekvivalensrelationer, och därmed värdets beständighet – som kommer att ersätta varucirkulationen. Men enligt den berömda passagen av Marx i *Kritik av Gothaprogrammet* kommer alla begrepp om ekvivalenter och därmed alla begrepp om utbyte att ha försvunnit från det ekonomiska livet när formeln ”till var och en efter hans behov” förverkligas. Människor kommer att fritt ta från de befintliga lagren av konsumtionsvaror och fritt ge tillbaka sin arbetskraft till samhället, utan något *utbyte* mellan dessa två kategorier, det vill säga utan mätning eller begränsning.

Förberedelserna, fröna till överflödets ekonomi, finns idag i de *fria offentliga tjänsterna* (social lön, social utdelning). Det är i utvecklingen av denna ”sociala lön” i förhållande till den individuella lönen, att basvaror inkluderas i denna kategori (bröd, mjölk, skolböcker, salt, tvål, mediciner etc.) som varornas borttynande ska mätas. Det är talande att Stalin är helt tyst om denna punkt, trots att den sovjetiska propagandan fram till helt nyligen tillmätte dessa problem en framträdande plats!

Samma helomvändning visar sig även när Stalin tar upp frågan om försvinnandet av alla motsättningar och alla skillnader mellan *staden* och *landsbygden*, mellan intellektuellt arbete och manuellt arbete. Det är under kommunismens första skede som *motsättningen*, fiendskapen mellan dessa olika former för social aktivitet, ska försvinna i takt med att klasserna och staten försvinner. Vi ska inte uppehålla oss vid det faktum att denna motsättning, i motsats till Stalins påstående, fortfarande kvarstår i Sovjetunionen. Vi har redan påpekat detta när det gäller jordbruket. När det gäller intellektuellt arbete representerar ”det progressiva intellektuella skiktet” byråkratins ”ideala” inkarnation i Sovjetunionen. Dess motsättning mot proletariatet visar sig, för att bara nämna det mest uppenbara, i de enorma privilegier som intellektuellt arbete åtnjuter jämfört med manuellt arbete.

Men Stalin förvränger våra lärares visdom när han hävdar att problemet med *försvinnandet av skillnaderna* mellan stad och landsbygd, mellan manuellt arbete och intellektuellt arbete, inte togs upp i de marxistiska klassikerna. Det tas upp av Engels i *Anti-Dühring*, liksom av Marx i *Den tyska ideologin* och i *Kapitalet*, och av Lenin.

Det är problemet med kommunismens andra stadium som Stalin återigen är oförmögen att förstå. Kommunismens första stadium, försvinnandet av motsättningen mellan stad och

landsbygd, leder, som Stalin säger, i själva verket inte till att storstäderna dör utan till att de breder ut sig. Men kommunismens andra stadium, stadiet med en stor decentralisering av ”fria produktions- och konsumtionskommuner”, kommer att medföra att storstäderna, som är långt ifrån idealiska centrum för en balanserad utveckling av människan, försvinner. Stalins försök att ”korrigera” Engels framhäver bara våra lärares fantasirika kraft och visar på den eländiga trångsyntheten hos ”folkens fader”.

Detsamma kan sägas om elimineringen av alla skillnader mellan manuellt arbete och intellektuellt arbete. ”Vissa skillnader”, säger Stalin, ”... kommer att kvarstå, om inte annat så för att arbetsförhållandena för ledningspersonalen och arbetarna inte är identiska.” Man förlorar nästan lusten för det kommunistiska samhället – kommunismens andra stadium, om ni så vill! – när det presenteras som ett noggrant uppskiktat samhälle (arbetare vid sina maskiner och ”ledningspersonal” på sina kontor) precis som dagens sovjetiska samhälle! Att Lenin trodde att det var möjligt att börja rotera arbetarnas ledningsfunktioner redan från början av den socialistiska revolutionen (se *Staten och revolutionen*); att den *sociala* arbetsfördelningen mellan producenter och administratörer kommer att försvinna när den första fasen av kommunismen är fullbordad; att den *funktionella* arbetsfördelningen hursomhelst kommer att försvinna under den andra fasen av kommunismen – detta verkar Stalin vara oförmögen att ens uppfatta. Men hur kan byråkratin inse sin egen negation!⁷

Stalin attackerar hycklande Jarosjenko för att han förklarar produktionens företräde framför konsumtionen i det socialistiska samhället (det vill säga det övergångssamhälle som nu existerar i Sovjetunionen). Detta, säger Stalin, leder till ”en ökning av produktionen för produktionsökningens skull”, till ”en produktion som självändamål, medan människan och hennes behov försvinner ur kamrat Jarosjenkos synfält”. Detta är helt riktigt, men Jarosjenko uttrycker bara klumpigt vad Stalin själv hävdar i sin artikel, nämligen att ”produktionen av produktionsmedel” har företräde framför ”produktionen av konsumtionsmedel”. Men enligt honom är detta ”primat över konsumtionen” inneboende i hans ”grundläggande ekonomiska lag om socialismen”.⁸ ”Tryggande av maximalt tillfredsställelse av hela samhällets ständigt växande materiella och kulturella behov medelst oavbruten tillväxt och fullkomning av den socialistiska produktionen på basis av högsta teknik.” Men Stalin lägger till följande i sin redogörelse för sin ”grundlag”: ”oavbruten tillväxt och fullkomning av den socialistiska produktionen på basis av högsta teknik”.

Det är sant att han förklarar att denna tillväxt av produktionen är ett *medel*, inte ett *mål*. Men de unga arbetarna och sovjetiska teoretikerna, som drömmer om en bättre framtid, verkar inte vara särskilt imponerade av sådana uttalanden. Är Stalin omedveten om att påståendet om primat[et] ”för produktionen av produktionsmedel över produktionen av konsumtionsmedel” innebär att *den största delen av människans arbete* ägnas åt denna produktion och inte åt att

⁷ Redan i slutet av 1948 – i numret av *Krasnaja Zvezda* från den 17 oktober – säger den unge sovjetiske teoretikern Kuropatkin om de förutsättningar som krävs för att gå över till den andra fasen av kommunismen: ”Arbetarnas och böndernas kulturella och tekniska nivå måste kontinuerligt höjas om arbetarklassens utveckling ska kunna mäta sig med ingenjörernas och teknikernas och böndernas tekniska och kulturella nivå ska kunna mäta sig med agronomernas.” Om arbetarnas kulturella nivå är i nivå med ingenjörernas, varför behövs då en ”ledande personal”?

⁸ Stalin gör sig till åtlöje när han hävdar att han har upptäckt ”kapitalismens grundläggande lag” – och tusentals papegojor slaviskt upprepar hans upptäckt genom att sjunga hans lov. Vad var det för mening med att stackars Marx slet i årtionden med att arbeta på *Kapitalet* om allt som behövdes var att vänta på att Josef Vissarianovitj skulle avslöja ”kapitalismens grundläggande lag” för oss? Stalin verkar inte förstå att tusentals kapitalistiska entreprenörers strävan efter ”maximal vinst” är just den mekanism som leder till bildandet av den genomsnittliga vinstnivån! På sin höjd bör det tilläggas att i den monopolkapitalistiska epoken är denna utjämning inte längre enhetlig, utan differentierad: en genomsnittlig vinstnivå i monopolsektorerna, en lägre nivå i halvmonopolsektorerna och en ännu lägre nivå i icke-monopolsektorerna.

producera a konsumtionsmedel? Att människan med andra ord ägnar mer kraft åt att producera "medel" än åt att uppnå "målet"?

Vi förstår att en sådan situation tyvärr är oundviklig under en viss period. Utan den skulle det vara omöjligt att skapa verkligt överflöd, ett verkligt klasslöst samhälle, ett faktiskt bortfall av varor och utbyte. Men om man är överens om att vi här har att göra med *medel*, måste man också medge att vi har att göra med en *övergångssituation*. Det särskilda *målet* som ska uppnås är att skapa en så stor reserv av maskiner att "hela samhällets ständigt växande materiella och kulturella behov" kan tillgodoses med ett minimum av mänskligt arbete utan att man behöver fortsätta att avleda en *stor* del av det mänskliga arbetet till tillverkningen av arbetsredskap. Med andra ord visar sig Stalins "grundläggande lag om socialismen" vara en typisk övergångslag, en lag för övergångsepoken som utan tvekan kommer att upphöra att gälla när den första fasen av kommunismen är avslutad och säkert under dess andra fas.

Stalins trångsynthet, som tycks göra honom oförmögen att föreställa sig möjligheten att fullt ut tillfredsställa alla samhällets växande behov utan att ägna huvuddelen av sina ansträngningar åt tillverkningen av arbetsredskap, är ytterligare ett uttryck för byråkratins snäva *intressen*. Byråkratin hämtar sitt huvudsakliga rättfärdigande för sin roll som polis och övervakare i det sovjetiska samhället från att produktionen av produktionsmedel har "företräde" framför produktionen av konsumtionsmedel. Avskaffandet av detta "företräde", att produktionen av konsumtionsmedel ges "företräde", kommer att eliminera den materiella grunden för administratörernas dominerande roll och ge en central plats i den ekonomiska verksamheten åt konsumenternas, det vill säga folkets, ambitioner och önskemål. För närvarande skulle arbetarnas kontroll över planeringen på alla nivåer utgöra ett övergångsstadium mot denna framtida omvandling. Det skulle i sin linda förkroppsliga konsumenternas styrande funktion. Men när Stalin talar om den andra fasen av det kommunistiska samhället och om produktion för behov, tillägger han omedelbart: "och beräkningen av samhällets behov kommer att få avgörande betydelse för planeringsorganen". Även när han tyst medger konsumtionsmedelns "företräde" i en sådan epok, behåller "planeringsorganen" oförändrat sitt "företräde" framför samhället!

Samma trångsynthet visas när Stalin räknar upp de materiella förutsättningar som krävs för att övergå till denna andra fas av kommunismen. Han är tvungen att lova arbetarna en förbättring av levnadsvillkoren. Annars skulle hela projektet knappast vara värt besväret. Samtidigt måste han minimera den enorma klyftan mellan sovjetarbetarnas levnadsstandard och den som dagens amerikanska arbetare har, för att inte tala om klyftan mellan den sovjetiska arbetarnas levnadsstandard och den som medlemmarna i det framtida socialistiska samhället kommer att ha. Att höja "arbetarnas och de anställdas reallön till minst det dubblar" – vilket ynkligt och eländigt mål jämfört med vad det kommunistiska samhället skulle ha varit i våra lärares föreställningar, även om detta mål kan verka lockande för arbetarna i Sovjetunionen. Ändå skulle varje arbetare bara få två par skor om året! Den årliga bilproduktionen skulle räcka till en bil per 60 familjer! Det skulle vara långt ifrån arbetarnas villkor i USA.⁹ Skulle det vara den "fulla blomningen av alla människors fysiska och intellektuella förmågor" som Engels talar om?

Det är omöjligt att föreställa sig ett kommunistiskt samhälle utan att socialismen segrar i världsskala, om inte annat för att endast universella, globala relationer mellan människor

⁹ I ovan nämnda artikel av Kuropatkin sägs det att Stalin vid den 18:e kongressen för Sovjetunionens kommunistiska parti förklarade att den kapitalistiska produktionen per capita måste överträffas för att man ska kunna gå över till kommunismens andra fas. Det skulle inte kräva en fördubbling utan, i termer av produkter, en tredubbling eller fyrdubbling av den sovjetiska arbetares nuvarande levnadsstandard – i alla fall om man jämför med konsumtionen per capita i länder som USA, Kanada, Australien etc. Detta bör visa hur långt borta detta mål verkar ligga om Sovjetunionen måste uppnå det på egen hand.

möjliggör en fullständig utveckling av människors behov och förmågor. Möjligheten att bygga det kommunistiska samhället endast i global skala framgår tydligt i de marxistiska klassikerna. Det faktum att den stalinistiska tesen om ”möjligheten att bygga socialism i ett land” står i flagrant motsats till all klassisk marxistisk teori i denna fråga är inte den minsta av orsakerna till den eländiga och dystra bild som Stalin målar upp av morgondagens kommunism!

Betydelsen av Stalins artikel

Alla dessa motsägelser i det stalinistiska tänkandet är inte bara synliga för den handfull äkta leninister som fortfarande överlever i Sovjetunionen. Den uppväxande unga generationen, som ”brinner av önskan att bevisa sitt värde”, förlorar aldrig dessa motsägelser ur sikte. Den kan se, lyssna, jämföra och dra sina slutsatser. Dess kritiska anda är levande. Den ställer indiskreta frågor. Den sätter fingret på de ömma punkterna. Den avslöjar – först omedvetet, men är det alltid omedvetet? – de mest flagranta motsägelserna i ledarens tänkande. Dess marxism är förvrängd, den är klumpig, den är ofta felaktig – må så vara! Men en Jarosjenko förklarade lugnt för Stalin att han hade fel. Detta är inte ett isolerat fall. Stalins hela artikel bevisar att en genuin diskussion ägde rum kring de frågor han behandlade. Det kommer inte att vara den sista teoretiska diskussionen som den unga sovjetiska generationen för. Det kommer att vara en av de sista yttringarna av byråkratins ansträngningar att till varje pris upprätthålla det officiella tänkandets monolitism.

Det är betydelsefullt att de huvudsakliga bristerna i den sovjetiska ekonomin, som dess ledare varje dag avslöjar, är brister som inte längre återspeglar *fattigdomen* utan *rikedomen* i ekonomin! Visst är motsättningen mellan den enorma produktionsapparat som skapats i Sovjetunionen och massornas levnadsstandard större än någonsin. Men denna motsättning får en ny betydelse i en epok då den sovjetiska industrin har blivit den näst största i världen, då stålproduktionen har nått den sammanlagda *totala* produktionen i Storbritannien och Tyskland! Denna motsättning är en av de många yttringarna av samma faktum. Produktivkrafternas utvecklingsnivå har nått en punkt där den har blivit oförenlig med byråkratisk förvaltning.

Byråkratins roll som broms på denna utveckling framträder tydligare än någonsin för hela ungdomen, hela arbetarklassen och den kommunistiska eliten. Problemet med kampen mot denna byråkratis överhöghet framstår alltmer som en praktisk, realistisk uppgift inom ramen för en ”rationell organisation av ekonomin”. Hela skikt av det sovjetiska samhället kräver denna kamp – vissa av egoistiska sociala skäl, andra utifrån kommunismens intressen. Stalins teoretiska polemik uttrycker ett praktiskt försök att försvara *status quo* mot de krafter för social omvandling som frigjorts av den ekonomiska och sociala utvecklingen i Sovjetunionen.

Stalin kan inte längre försvara byråkratins privilegier med samma argument som tidigare. Han måste göra sig av med ballasten. Samtidigt, och just därför att de *omedelbara möjligheterna att tillfredsställa* konsumenterna är större än någonsin, är han tvungen att på obestämd tid dra tillbaka, om inte helt undertrycka, de tusenåriga visionerna om framtiden som agitatorerna en gång lugnade massornas otålighet med. I dag skulle 35 miljoner industriarbetare svara på sådana visionära prognoser: ”Prata inte med oss om gratis bröd om 25 år. Berätta hellre varför vi saknar anständiga bostäder idag trots vår mäktiga industri!”

Stalin har förlorat argumentet om framtiden precis som han förlorade argumentet om det förflutna. Ju mindre han kan svara på frågor och kritik som kommer från alla håll, desto mer fastnar han i sina många motsägelser, desto mer tvingas han hålla fast vid nutiden.

Det finns nu en ny generation i Sovjetunionen som inte bär på *trauman* från hungersnöden 1929–1933 och den blodiga epoken med utrensningar 1935–1937. Det är en generation som

har vuxit upp under den feberaktiga utvecklingen av ett industrisamhälle, där miljoner arbetare har fått gymnasieutbildning eller förstklassig teknisk utbildning. Denna generation kommer att bli den byråkratiska diktaturens dödgrävare. Liksom det västerländska proletariatet spelar den en dominerande roll i landets ekonomi. Den är medveten om sin styrka och sitt värde. Den accepterar inte längre byråkratins godtycklighet utan att gnälla. Dess gnällande föranledde Stalins artikel. Det kan höras i bakgrunden som ett ackompanjemang till den oföränderliga monotona stilen hos den före detta teologistudenten från Tbilisi. Men detta missnöje förebådar en storm. Under den tumultartade kamp för socialismen som utvecklas och förbereds på global skala kommer det sovjetiska proletariatet att inta den framträdande plats som tillhör det. Återupprättandet av en sovjetisk demokrati på en högre ekonomisk nivå – det är det program som den sovjetiska ekonomin kräver, precis som dess byråkratiska ledare har visat oss. Det är vad de unga arbetarna och de sovjetiska kommunisterna kommer att förverkliga i praktiken efter att ha prövat sig fram på det teoretiska området, som vi kan se av Stalins artikel.

Lästips

Följande är andra kommentarer till Stalins *Socialismens ekonomiska problem i SSRU*:

Isaac Deutscher: [Stalins sista ord](#). Deutscher kommenterar även skriften i sin [Stalin](#)-biografi i slutet av kapitlet ”Stalins sista år”.

Max Shachtmans [Stalin om socialismen](#)

Franz Mareks bok [Vad Stalin verkligen sagt](#) innehåller flera spridda kommentarer till Stalins skrift, men inte någon samlad kritik.